

govornim situacijama njegova pojava, pa i pojava pojedinih njegovih osobina. frekvencijski neznatna u odnosu na dijalekt određenoga kraja. Ali ta činjenica nimalo ne umanjuje aktualnu ulogu i značenje standardnog jezika kao nacionalnog autonomnog idioma civilizacijske nadgradnje u svim društvenim i dijalekatskim sredinama. Zbog toga je i svijest o nužnosti proučavanja i normiranja njegovih osobina u suvremenoj hrvatskoj lingvistici veoma snažna. a rezultati te svijesti i zainteresiranosti lingvista zauzimaju u ukupnosti lingvističkih rasprava znatno mjesto, i po svojem broju, i po teoretskom pristupu i rješenjima, i po učinku u javnom životu naroda.*

GRADIŠĆANSKOHRVATSKI JEZIK I NJEGOVI PRIRUČNICI

Božidar Finka

Gradišćanski Hrvati nastanjeni u austrijskoj pokrajini Gradišće (njem. Burgenland) i u susjednim zemljama (Mađarskoj i Čehoslovačkoj) nekoliko su stoljeća odijeljeni od matične zemlje (Hrvatske) ne samo prostorno i administrativno-politički nego su do novijega vremena ili gotovo posve izostali kulturni dodiri ili su se održavali samo preko osobnih veza tankoga sloja kulturnih radnika odnosno prigodnom razmjenom knjiga i drugih publikacija. Tako su gradišćanski Hrvati morali sami ustrajati i u borbi za očuvanje svoje etničke, jezične i kulturne samobitnosti. U tome je prednjačio tanak sloj njihove inteligencije, uglavnom svećenici i učitelji. Oni su prvi osjetili potrebu da se narodu pruži knjiga na njegovu jeziku, i to ne samo zbog zadovoljenja kulturnih potreba nego i kao važan uvjet za nacionalno samoodržanje.

Poznajući samo svoje mjesne gradišćanske hrvatske govore koji su pretežno čakavski, počeli su stvarati književni izraz na dijalektu kojim govori većina stanovništva. Postupno se taj gradišćanskohrvatski književni izraz na čakavskoj osnovi usavršavao tako da se upotrebljava ne samo u knjigama koje su namijenjene narodu za zabavu i pouku ili crkvenoj upotrebi nego na tom jeziku, osobito u novije vrijeme, razvijaju Hrvati Gradišćanci i svoju umjetničku književnost. Činjenica je međutim da ni do danas nema taj jezik ustaljen rječnički fond, nema ni jedinstvene morfologije, tek je nešto ustaljena glasovna i u vezi s time pravopisna uporabna norma.

* Ovaj je članak objavljen na slovačkom jeziku u seriji prikaza kulture jezika slavenskih naroda u časopisu *Kultura slova*, god. VIII., br. 3, Bratislava, 1974., str. 70.77., pod naslovom *Pestovanie spisovnej reči u Chorvátor*. Da bi članak bio dostupniji našem čitateljstvu, uredništvo je odlučilo da ga objavi i u jeziku.

Zbog sve naglašenije potrebe da gradišćanskohrvatski jezik dobije svoj standardni oblik, koji će moći zadovoljiti kulturne potrebe gradišćanskih Hrvata, zaključeno je da se izrade priručnici za taj jezik, na prvome mjestu rječnik i gramatika, kojima bi bila regulirana i pravopisna norma. U rad su uključeni stručnjaci iz Austrije i Hrvatske, i to na temelju posebnoga protokola između Pokrajinske vlade u Gradišću i Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SRH. Izabrano je uredništvo i održavaju se sastanci stručnjaka na kojima se razmatraju pitanja u vezi s izradbom navedenih gradišćanskohrvatskih jezičnih priručnika, odnosno u vezi s oblikovanjem gradišćanskohrvatskoga književnog jezika.

Prvi je sastanak pod nazivom Seminar o izradbi rječnika i gramatike gradišćanskohrvatskoga književnog jezika održan od 7. do 9. prosinca 1972. godine u Željeznom, glavnom gradu Gradišća. Na tom su seminaru razmotrena sva bitna pitanja gradišćanskohrvatskoga jezika i njegova odnosa i prema gradišćanskohrvatskim mjesnim govorima i prema hrvatskim dijalektima i hrvatskom književnom jeziku u Hrvatskoj. S obzirom na specifične potrebe gradišćanskih Hrvata zaključeno je da rječnik bude trojezičan, tj. gradišćanskohrvatske će se riječi tumačiti riječima njemačkog i hrvatskoga književnog jezika. Tako će njegovi korisnici u Gradišću bolje upoznati rječnički (i gramatički) inventar i tih jezika, a onima koji se bolje služe njemačkim i hrvatskim književnim jezikom rječnik će omogućiti da upoznaju gradišćansko-hrvatski.

Drugi je sastanak uredništva održan 26. listopada 1973., istovremeno s održavanjem simpozija pod naslovom Symposium croaticum »Gradišćanski Hrvati«. Taj je simpozij sazvao i organizirao Hrvatski akademski klub (HAK) u Beču koji okuplja gradišćanskohrvatske studente, maturante i mlađe intelektualce.

Teme su simpozija bile posvećene svim osnovnim pitanjima narodnih manjina, ali s osobitim obzirom na gradišćanske Hrvate. Između ostalih održao je Josip Hamm, profesor Bečkoga sveučilišta, prigodno predavanje *Položaj i značenje gradišćanskohrvatskoga jezika u slavenskoj jezičnoj grupi*. Utvrdivši da taj jezik ima svoj prostor (Gradišće), da se može odrediti njegov vremenski početak (po prilici prije 500 godina), da popratne okolnosti za njegovo oblikovanje nisu bile idealne (raspršenost naselja, izloženost asimilaciji i sl.), da su mu baza sjevernohrvatska narječja s raznolikim osobinama (čakavskim, kajkavskim i štokavskim) i da je u dijalekatskom smislu heterogen, predavač je zaključio da gradišćanskohrvatski nije poseban jezik, ali da je autonoman i da teži jedinstvenomu vlastitomu sistemu, odnosno da nije neka iskrivljena slika bilo kojega drugoga jezika s punom tradicijom. Na toj osnovi, u interpretaciji primjerenoj htijenju gradišćanskih Hrvata da zadovolje svoje potrebe za temeljnim jezičnim priručnicima, uredništvo je planiralo svoj dalji rad.

Treći je sastanak uredništva (u proširenom sastavu) održan 23. i 24. ožujka 1974. u Institutu za jezik u Zagrebu (uz prisutnost predstavnika Zemaljske vlade u Gradišću i Komisije za kulturne veze s inozemstvom Izvršnog vijeća Sabora SRH). Potvrđeno je da ispisivanjem jezične građe treba obuhvatiti što šire vremensko razdoblje gradišćanskohrvatske literature (pri čemu treba ipak glavno težište rada prenijeti na suvremeni gradišćanskohrvatski književni izraz) i, po mogućnosti, sve razine javnoga pismenoga priopćavanja: beletrističke tekstove, narodnu i umjetničku poeziju, liturgijske i nabožne tekstove, dijalektološku literaturu, stručnu literaturu, publicistiku i dr.

Predviđeno je da se jezična građa prikupi barem iz 500 autorskih araka različitih gradišćanskohrvatskih tekstova. Iz izvještaja se vidi da su do održavanja sastanka proučeni mnogi književni izvori, odnosno da je obuhvaćeno proučavanjem i ispisivanjem jezičnih podataka oko 230 autorskih araka, dakle gotovo polovica predviđene građe. Izvještaj je također pokazao da je završen i veći dio rada na prikupljanju dijalekatske građe tako da bi se već potkraj 1974. godine mogla započeti preliminarna redakcija, odnosno sistematiziranje prikupljene građe.

Rad je, dakle, na gradišćanskohrvatskim jezičnim priručnicima (rječniku i gramatici) već poodmakao, ali ostaju otvorena mnoga pitanja, teoretske i praktične naravi, o kojima će se trebati dogovarati i postepeno pronalaziti najprihvatljivije odgovore. Tim pitanjima bit će posvećeni i idući sastanci uredništva.

Na trećem sastanku uredništva, održanom u Zagrebu, već su se mogla iznijeti i određenija mišljenja o koncepciji jezičnih priručnika i općenito o gradišćanskohrvatskom jeziku, a svode se na ovo:

U Gradišću je već stvorena i prihvaćena jezična norma na priličnom stupnju funkcionalnosti. Sada je treba opisati i koliko je moguće kodificirati, vodeći računa o elastičnoj stabilnosti književnih jezika.

Ostvareni gradišćanskohrvatski jezični koine bolje je polazište za vezu s književnim jezikom u Hrvatskoj nego mjesni govori. Mjesni su govori doista ograničeni na veoma uske regije, a jezik je gradišćanskohrvatskoga koinea razumljiv svim Hrvatima u Gradišću. Književni koine omogućava i lakše postepeno integriranje u hrvatski književni jezik nego ako su polazište mjesni govori.

Kako bi u rječniku osim gradišćanskohrvatskih i njemačkih riječi bile ravnopravno zastupljene i hrvatske kako se upotrebljavaju u književnom jeziku u Hrvatskoj, to omogućava da se svaki gradišćanski Hrvat može služiti našim rječničkim fondom, odnosno hrvatskim književnim jezikom. Rječnik dakle nikoga ne obavezuje da mora isključivo upotrebljavati gradišćanskohrvatski književni izraz, a u svakom slučaju olakšava pristup književnom jeziku u Hrvatskoj.

Rječnik će i gramatika iziskivati izbor između postojećih jezičnih različitosti; na nama je da to uradimo, uz eventualno toleriranje dubleta.

Da bi se osigurala što čvršća veza s književnim jezikom u Hrvatskoj, bilo bi zgodno sastaviti takvu gramatiku koja bi na jednoj strani imala opis hrvatskoga jezičnog izraza u Gradišću, a na drugoj opis analognog jezičnog izraza u Hrvatskoj. Mogla bi to biti i knjiga u dva dijela: svaki s posebnim opisom jezičnog izraza u Gradišću i u Hrvatskoj. Potrebno je da Hrvati u Gradišću dobiju za svoje potrebe priručnike svoga jezičnog izraza kao što je i potrebno da ti priručnici istovremeno budu najbolja i najbliža veza sa standardnim jezikom u Hrvatskoj. Izložena mišljenja to omogućavaju, tj. omogućavaju postepenu rekroatizaciju gradišćanskohrvatskoga književnog izraza, dakle upravo ono što se već zapaža u jeziku gradišćanskohrvatske pisane riječi.

Predlažući priručnike za gradišćanskohrvatski jezični koine na izložen način, polazimo od činjenice da je na tom koineu stvorena već dosta bogata književnost, da taj koine služi u opće komunikativne svrhe i da će i dalje služiti kao jezik tiska namijenjenoga potrebama Hrvata u Gradišću.

Opći opis mjesnih govora i govornih tipova ostaje i dalje kao prijevremena potreba, prvo zato što služi za dopunu navedenim priručnicima, drugo zato što bi to bio prvorazredni lingvistički dobitak, pogotovu kad je riječ o govorima u dijaspori, kao što su gradišćanskohrvatski govori u odnosu na hrvatske govore u Hrvatskoj.

Glasovno stanje rječnika i gramatike trebalo bi svesti na uprošten glasovni inventar kako se ostvaruje u jeziku gradišćanskohrvatske književnosti, koji uglavnom odgovara glasovnoj strukturi književnog jezika u Hrvatskoj. Otpale bi dakle dijalekatske diftonške realizacije, a zanemarile bi se i onda kad se gdjekad još javljaju u književnim izvorima. To se načelno odnosi na *o-* i *e-* diftonge. Ipak mislimo da bi se mogla zadržati diftonška realizacija refleksâ nekadašnjega »jata«, kad je takva realizacija ušla u jezik književnosti. To bi bila zgodna veza s (i)jekavskim izgovorom u hrvatskom književnom jeziku; osigurala bi lakše postupno prihvaćanje (i)jekavštine, ako li se tomu težilo. Inače bi se ekavsko-ikavski odnos mogao zadržati onakav kakav je potvrđen u jezičnim izvorima, jer prosječan gradišćanskohrvatski govornik ionako nije svjestan da su glasovi *e* ili *i* u tzv. jatskim riječima drukčijega podrijetla nego u ostalih riječi s tim glasovima.

Otvoreno ostaje akcenatsko-kvantitativno bilježenje, ali se to bilježenje, barem za sada, može i zanemariti, pogotovu što se prosječan gradišćanskohrvatski govornik ionako ne može i ne zna poslužiti tim znakovima.

Suvremeni jezični izvori gradišćanskih Hrvata pokazuju da se već sada može sasvim bezbolno preuzeti, dakle i pisati, slogotvorno *r*, bez popratnoga samoglasnika, dakle onako kao u hrvatskom književnom jeziku. I glas *h* sve

se više unosi i našao je svoje mjesto u fonološkom inventaru; ostaju otvorena neka pitanja vezana za njegovu raspodjelu. Respektirajući jezik književnosti, govornu praksu i uočene tendencije, glas *h* neće praviti nepremostivih teškoća pri jezičnoj kodifikaciji, to više što je i u izvorima do 2. svjetskog rata zastupljen gotovo bez izuzetka gdje god mu je mjesto.

Oblični i tvorbeni inventar u najvećoj je mjeri prisutan u književnim izvorima (to pokazuju naša ispisivanja) pa su ti izvori dobro polazište za opis i kodifikaciju. Uporabna norma nije ipak uvijek samo jedna i jedinstvena. Možda će ponegdje trebati zadržati oblične dublete, a ponegdje odabirati samo jedno rješenje.

Znatnu će teškoću izazvati glagolski vid jer se zapaža dvojako stanje: u mjesnim je govorima vidska razlika još dobro prisutna, a u jeziku književnosti vidsko je razlikovanje ozbiljno poremećeno. Rješenje će trebati tražiti s osloncem na narodne govore u Gradišću i na hrvatski književni jezik, tj. treba težiti uspostavljanju vidskih odnosa kao jedne od najtipičnijih osobina slavenskih jezika, među njima i hrvatskoga.

Ima neujednačenosti i u rječniku; gdjekad uporaba ove ili one riječi za isti pojam varira od pisca do pisca i od izdanja do izdanja, iako je zapažena jaka tendencija da se i tu razlike smanjuju. Popis će riječi najbolje pokazati koji su sve sinonimi u uporabi za određene pojmove pa se odabir može vršiti prema tendencijama koje su već prisutne u jeziku književnih izvora, ali i prema težnji za većim ili manjim usmjeravanjem gradišćansko-hrvatskoga književnog izraza prema književnom jeziku u Hrvatskoj. Djelomično se uporaba sinonima može usmjeravati i na to da se sinonimi iskorištavaju kao bliskoznačnice, a osobito da budu rezerva za stilematsko izražavanje. Na taj se način riječi ne odbacuju, ali se ipak preporučuje kojom se temeljnom riječju izriče određeno značenje u stilski neobilježenu tekstu. To je uostalom uvjet za jezično funkcioniranje na iznaddijalekatskoj razini, odnosno u jezicima koji su stekli ili teže da steknu svoj standardni oblik.

*

Sva će se navedena i mnoga druga pitanja moći određenije raspraviti kad se prikupi dovoljno reprezentativan jezični fond podataka. Može se očekivati i to da će prikupljeni podaci sami nametnuti neka rješenja odnosno otkloniti neke teškoće, praktične i načelne naravi, koje možda u ovom času ne bismo mogli otkloniti na posve zadovoljavajući način. Uza sve to, posao će zahtijevati mnogo napora, strpljenja i vremena, ali cilj koji je pred nama posvećuje i opravdava svaku žrtvu. A kad se pojave priručnici na kojima radimo, bit će to ne samo izuzetan kulturni događaj za gradišćanske Hrvate nego i potvrda neugasle svijesti o istoj narodnoj pripadnosti Hrvata u Gradišću i Hrvata u našoj zemlji.

ŠTO JE I ŠTO ZNAČI KOMPJUTERSKA KONKORDANCA GUNDULIĆEVOG »OSMANA«

Željko Bujas

Čitaoci »Jezika« sjećat će se možda članka *Gundulićev »Osman« u kompjuteru* (Z. Bujas) objavljenog u »Vjesniku« prije nešto manje od tri godine (18. 11. 1971.). Bilo je to prvi put da se naša šira javnost obavještava o upotrebi kompjutera za proučavanje hrvatske književne i jezične baštine. Ograničenim skučenim novinskim prostorom, taj je članak mnogo toga tek naznačio, a jedina ilustracija – fotokopija isječka jedne stranice kompjuterske obrade Gundulićeva teksta – vjerojatno je unosila više zabune nego razjašnjenja.

U »Filologiji«, časopis JAZU (br. 7, 1973, str. 35.–59.), upravo je – pod naslovom *Kompjuterska konkordanca Gundulićeva »Osmana«* – izašao moj detaljni prikaz nastanka, svojstava i primjene spomenute konkordance. Radi se, međutim, o opsežnom i za čitaoca nespecijalista možda odviše tehničkom tekstu.

Svrha je ovog članka, dakle, da na informativan način – ali ne žrtvujući neophodan stručni sadržaj – upozna čitaoce s glavnim značajkama konkordance kao specifičnog priručnika, te s mogućnostima njezine upotrebe u znanstvenoj, stručnoj i nastavnoj praksi.

Pogotovo je, vjerujem, ovakav članak koristan u sadašnjem času kad predstoji skoro objavljivanje spomenute konkordance u obliku knjige.¹

Počnimo s definicijom samog pojma »konkordanca«. Konkordanca* – latinski *concordantia*, engleski *concordance* – najkraće rečeno, totalni je inventar riječi nekog djela ili teksta. To je tako priređen pregled da je u njemu svaka riječ teksta koji se konkordira (bez obzira na to koliko se puta ta riječ ponavljala, gdje se javljala i u kojem obliku dolazila) navedena abecednim redom. Uz svaku takvu riječ (stožernicu), u središnjem stupcu stranice, dolazi obostrano najbliži kontekst i točno je naznačeno mjesto pojave u tekstu.

Vjerujem da nije potrebno posebno objašnjavati moguću primjenu i korist od takvog pregleda. Svaka se riječ, zahvaljujući abecednom redu, može vrlo brzo – i bez opasnosti bilo kakvog propusta – pronaći sa svim svojim ponavljanjima u cijelom, pa i najopsežnijem, tekstu. Ona se zatim, jednako brzo i jednostavno (prelijećući abecedirane liste očima), može uspoređivati s drugim riječima i kategorizirati na najrazličitije načine prema njezinim kolokacijama, to jest prema neposrednom, najužem kontekstu. Mogu se isto tako, uz minimalan napor i utrošak vremena, nepogrešivo pronaći sve reference u konkordiranom tekstu na osobe, mjesta, tematske riječi. Čitav niz sličnih analitičkih postupaka upravo se nameće korisniku konkordance.

¹ Uz značajnu financijsku pomoć Republičkog savjeta za naučni rad SRH, izdavač Liber, Zagreb, izlazi vjerojatno u studenom ove godine.

* Uredništvo smatra da prema pravilima hrvatskoga jezika o posuđivanju stranih riječi latinskoga podrijetla hrvatski lik treba biti *konkordancija*, ali je u ovom članku odluku prepustilo autoru. Usp. I. Kalinski, *Licenca ili licencija*, J, XVII, str. 159. i 160.